

Maria Todorova
Imaginarij Balkana

(Prevod dela *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Inc. 1997)

Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana.
Predgovor Svetlana Slapšak; spremna beseda Peter Vodopivec (401 strani), ISBN 961-90754-4-7

Maria Todorova nam s knjigo *Imaginarij Balkana* ponuja tretje branje načina, kako se sodobna humanistična vednost o Drugem po izčrpanju ideoloških matric t.i. znanosti, s katero ga skušamo interpretirati, na koncu pokaže kot zapoznena vednost o nas samih. Že od nekdaj so ljudje in ljudstva svojo lastno identiteto iskali in opredeljevali prek Drugega. Da identitete brez razlike ne moremo misliti, je bilo jasno, še preden je Hegel to napravil za logično. Manj pa je logično, čeprav pa toliko bolj univerzalno, dejstvo, da je vsa človekova zgodovina svojo osebno, socialno in nacionalno identiteto vzpostavljala prek idej o superiornosti do nam različnih, Drugih, čeprav razlika sama sploh ne implicira nikakršnih vrednostnih sodb.

Leta 1962 je Claude Levi-Strauss v *Divji misli* (prim. 1966) pokazal, da so pojmi kot npr. primitivna drub ali primitivna mentaliteta, sicer pojmi železnega repertoarja socialne antropologije, zgolj ideološke konstrukcije zgodnjih evolucionistov, načini, kako razumeti drugačnost, ne pa neke objektivne, v empirični realnosti dane kategorije. S tem je eksplicitno povedal, da je primitivna mentaliteta izmislek antropologov, antropološki interpretativni princip in ne predmet. Implicitna ideja *Divje misli* pa je še bolj daljnosežna in kaže na neko odločilno epistemološko pregrado, ki je kljub vratolomni menjavi paradigem v zadnjih 40 letih komaj malo odkrusena; kaže namreč na to, da novega diskurza o stvareh ne gre graditi na pojmih in kategorijah, ki so produkt starih.

Nato je leta 1978 krščanski Arabec, ameriško palestinski profesor primerjalne književnosti Edward W. Said (prim. 1996) izdal delo *Orientalizem*, ki je sprožilo velik

postmodernistični val kritik zahodnjaške antropologije. *Orientalizem* je ime za skupen zahodnjaških idej, predsodkov in pogledov na Orient, pa tudi naukov in akademskih študij o Orientu. *Orientalizem* je miselni sistem in zgolj posledično zgodovinska, geografska in kulturna entiteta: "Orient ni kar kakšna negibna naravna danost. Ni tako, da bi kar kratko malo obstajal, kakor tudi Zahod kratko malo ne obstaja. Resno moramo vzeti pomembno Vicovo dognanje, da delajo zgodovino ljudje in da poznajo tisto, kar so sami naredili, to dognanje pa moramo razširiti na zemljepis ... predeli, regije, geografski sektorji, kakršna sta 'Orient' in 'Zahod', so človeške tvorbe. Tako kot Zahod je tudi Orient ideja s svojo zgodovino in tradicijo misli, podob in besednjaka, iz katere izhaja njena realnost in navzočnost na Zahodu in za Zahod. Ti dve geografski entiteti podpirata in delno zrcalita druga drugo" (Ibid.: 16). *Orientalizem* je potemtakem zahodna projekcija Orienta, ki je Zahodu pomagala utrditi svojo podobo prek razširjanja podobe Vzhoda kot ahistorične danosti z 'orientalnimi' lastnostmi in značilnostmi, od posebne 'vzhodnjaške čutnosti', počasnosti in nagnjenosti k despotizmu, do drugih oblik zaostalosti in neenakosti z Zahodom. V tem smislu je *orientalizem* seveda komaj kaj več od politične doktrine, ki pojasnjuje, utemeljuje in opravičuje zahodno ekspanzijo in hegemonijo (prim. Laclau, Mouffe, 1987).

Leta 1997, s knjigo *Marie Todorove* (prim. 2001) se trilogija zahodne anti-zahodnjaškosti strne v *Imaginarij Balkana*. Gre za kronološko urejen pregled preteklih in sodobnih (zahodno) evropskih pogledov na Balkan, ki ga lahko, upošteva grške korenine evropske civilizacije, mirno posadimo na vmesno področje med Orientom in Okcidentom.

Med *orientalizmom* in *balkanizmom* Todorova povleče kar nekaj paralel, čeprav vztraja predvsem na razlikah, saj po njenem mnenju *balkanizem* ni le podzvrst *orientalizma*. Gre za diskurz, ki se je postopoma izoblikoval v obdobju dveh stoletij in se izkristaliziral v času balkanskih vojn in I. svetovne vojne. Temeljno vodilo ji je pojasniti transformacijo imena gorovja, ki postaja

ne ime polotoka, nato pa še oznaka za povsem določen način vedenja, političnega ravnanja, socialnega druženja, torej za vse nekulturno, zaostalo, nasilno in barbarsko. "Kako se je lahko zemljepisno ime prelevilo v eno najmočnejših slabšalnih označb v zgodovini, mednarodnih odnosih, političnih vedah in dandanes v splošnem intelektualnem diskurzu?" (Ibid.: 30). To je zgodba o nedolžnih netočnostih, izvirajočih iz pomanjkljivega zemljepisnega znanja, ki se prenašajo z ustnim izročilom; o zasičenju zemljepisnega imena s političnimi, družbenimi, kulturnimi in ideološkimi prizvoki, ki jih nosi s sabo pejorativna raba besede *Balkan*; in na koncu o popolni ločitvi označbe od njenega predmeta, ki ji je sledilo ponovno pripisovanje ideološko obremenjene označbe temu območju, zlasti po padcu berlinskega zidu in razpadu Jugoslavije.

Transformaciji gorovja v miselni slog zahodnega načina gospodovanja nad *Balkanom* Todorova sledi s pomočjo impresivne bibliografije (56 strani!) geografov, zgodovinarjev, pustolovcev, novinarjev, diplomatov, pisateljev, mirovnih posrednikov in politikov. Vsak po svoje, od Karla Maya do Agathe Christie, od Winstona Churchilla do Vaclava Havela so prispevali k zamrznjeni sliki *Balkana*, umeščeni v svoje utečene parametre iz časa okoli prve svetovne vojne. Značilnosti *Balkana* se berejo kot zanimiva vaja iz žaljenja in zmerjanja; nesnaga, neestetskost, nedejavnost, nezanesljivost, sovražstvo do žensk, nagnjenost k spletkarjenju, neiskrenost, preračunljivost, lenoba, vraževernost, apatija, neučinkovitost, razvrat, nesposobnost birokracije, razdrobitev političnega prostora, okrutnost, surovost, neolikanost, nestalnost in nepredvidljivost.

Do I. vojne se je med podobe *Balkana* še vrnil kakšen romantičen prikaz, ki bi ustrezal ekvivalentnim analogijam *Orienta*, le da jih je slednji v svoji poti do *Zahoda* nanizal mnogo več. Leta 1907 se je ameriški pripovednik Artur Douglas Howden Smith odločil, da bo sledil klicu pustolovščine ter se odpravil v "samotne koticke zemlje, kjer moške in žene še vedno živijo romantično življenje" (Ibid.: 40). Pridružil se je madezdonski vojaški skupini, ki se je zbrala v

Bolgariji in zapisal: "Za tiste, ki ga še niso obiskali, je *Balkan* skrivnostno kraljestvo duhov, za tiste, ki ga poznajo, pa postane še skrivnostnejši. Na nek način postaneš del uroka, skrivnosti in čara vsega tega. Naležeš se navade, da ob jutranji kavi v kavarni počeneš, in ko srečaš moža, ki ga poznaš, vsaj polovico besed, ki jih izgovoriš, zloslutno zašepetaš. Spletke, zarote, skrivnosti, silni pogum in drzna dejanja - stvari, ki so duša prave romantike, so danes duša *Balkana*" (Ibid.: 41).

Izvirni greh *Balkana* in jedro stereotipizacije, ki je dandanes celo intelektualna manira, gre iskati v dveh dogodkih. Prvi je umor kralja Aleksandra leta 1903, ki ga Todorova opiše takole: "V letu 1903 je zahodno javno mnenje vzburkalo izredno zoprno nasilno dejanje: v Beogradu so umorili kralja Aleksandra in Drago, njuni trupli pa vrgli skozi okno, kar se je zdelo še prav posebej nagnusno avstro-ogrskim in britanskim rojalistom. The New York Times je pojasnil, da je metanje skozi okno 'rasna značilnost' ki so jo pripisali 'primitivnemu slovanskemu izvoru': 'Tako kot drzni Britanec svojega sovražnika zbije na tla s pestjo, južni Francoz svojega nasprotnika spravi na tla s prefinjeno in spretno brco, kot Italijan seže po nožu in Nemec po priročnem vrčku za pivo, tako Čeh ali Srb pahne sovražnika skozi okno'" (Ibid.: 187).

Dokončno, in videti je skoraj nepovratno, pa je *Balkan* prišel na slab glas seveda s strelji Gavriila Principa. Tudi tistim, ki so po letu 1903 še skušali interpretirati *Balkan* mimo vse bolj homogenega paketa predsodkov in običajne plehkosti zahodnjaškega evrocentrizma 19. stoletja, je leto 1914 odpravilo vsako dvoumje. Ameriški pisatelj John Gunther je v svojem takrat zelo priljubljenem delu *Znotraj Evrope* takole povzel svoje mnenje: "Nevzdržna žalitev za človeško in politično naravo je, da si te bedne in nesrečne male države na *Balkanskem* polotoku lahko privoščijo spore, ki povzročajo svetovne vojne. Kakih sto petdeset tisoč mladih Američanov je izgubilo življenje zaradi dogodka, ki se je leta 1914 pripetil v blatni in primitivni vasi, Sarajevu. Priskutne in skoraj gnusne zdrahe, komaj razumljive zahodnemu bralcu, odločajo o evropskem

in morda celo svetovnem miru" (Ibid.: 189). Kako šele bi se prosvetljeni zahodnjak zmedel potem, ko bi spoznal, da tovrstne komentarje pristni Balkanec razume kot kompliment! Prava ironija pa se skriva v primerjavi odstavka o 'blatni in primitivni vasi' z današnjimi slavospevi multikulturnemu raju lepega svetovljanskega mesta Sarajevo. Po zahodnjaški logiki je moralo mesto najbrž postati tako čudovito v času surovega vladanja monarhije južnih Slovanov, zlasti pa pod diktaturo jugoslovanskih komunistov, saj je bilo vendar v času zahodno razsvetljenega vladanja Habsburžanov prisutna vas (prim. Ibid.).

Balkan je lahko, sklene svojo analizo Todorova, zaradi svoje geografske neločljivosti od Evrope in obenem zaradi kulturnega statusa Drugega znotraj nje prevzemal številne politične, ideološke in kulturne frustracije, ki so izvirale iz napetosti in nasprotij, neločljivo povezanih s pokrajinami in družbami zunaj Balkana, te pa so jih odrinile prek svojih meja. Balkanizem je sčasoma postal prikladen nadomestek za čustveno razbremenitev, ki jo je ponujal orientalizem, in Zahod olajšal za bremena rasizma, kolonializma, evropocentrizma in krščanske nestrpnosti do islama. Konec koncev je Balkan v Evropi, je bel in večinoma krščanski, zato se je s prelaganjem frustracij nanj moč zvito izogniti običajnim obtožbam o rasnih in verskih predsodkih. Tako kot Vzhod, je bil tudi Balkan primeren, in je še, za odlagališče negativnih značilnosti, ki smo jim nasproti postavili pozitivno in samozadovoljno zrcalno podobo 'evropskega' in 'Zahoda' (prim. Ibid.: 287). Na ta način nam Todorova utre pot do vsaj dveh sklepov. Prvi nas vodi v ugotovitev, da je ne samo Balkan (zahodnjaški) Evropski imaginarij, temveč da velja tudi obratno; da je namreč Evropa sama zgolj učinek ideoloških mehanizmov balkanističnega diskurza; da je balkanizem ne le ideologija meje, temveč je tudi mejaška ideologija; da je torej mit o Evropi del mita o Balkanu (prim. Močnik, 1999 : 139 - 183; prim. tudi Laclau, Mouffe, 1987). Drugi možen način branja Balkanskega teorema pa dobi sila zanimive dimenzije potem, ko ga vpneemo v psihoanalitsko interpretativno matrico in mu (če

so že 'primitivne' družbe nekoč bile označene za nezavedno modernih) podelimo status nezavednega Evrope. Skupnih lastnosti je precej; kot nezavedno je tudi Balkan definitivno neobvladljiv z begom, njegov zakon je princip ugodja, kot nezavedno zahteva konstantne nasprotno investicije, da bi njegovi konflikti ostali latentni, kot nezavedno ne eksistira ampak insistira (tj. spodmika se neki geografski/topološki eksistenci) in nenazadnje - strukturiran je kot neka govornica, govornica Drugega.

Delo Marije Todorove je skupaj s predgovorom Svetlane Slapšak in spremno besedo Petra Vodopivca sine qua non vsem nadaljnjim strokovnim ugibanjem o Balkanu.

Aljuš PERTINAC

Anthony Giddens (ur.)

The Global Third Way Debate

Polity Press, Cambridge, 2001, str. 1-431

Tretja pot je skupaj z novo usmeritvijo političnega mišljenja, ki jo zagovarja, izkazala visoko stopnjo kontroverznosti v zelo kratkem času, odkar je vstopila tako v politično kot tudi akademsko areno kot vroča tema.

Vendar pa je po besedah urednika pričujoče delo ravno poizkus orisa tistega, kar se skriva za terminologijo samo. Levo sredinske vlade povsod po svetu namreč poizkušajo vpeljati programe tretje poti. Nekatere uporabljajo izraz tretja pot, druge pač ne. Kljub temu pa tretja pot, kot jo razumejo Giddens in ostali, ni nikoli skrivala "svetovnih" ali "globalnih" ambicij. Od tod tudi naslov knjige.

Delo, ki je pred nami, zajema praktično vse, kar je o tretji poti trenutno vredno objave. Gre za izbor prispevkov oziroma povzetkov iz člankov z "vsebinsko". Takšnih torej, ki si ne postavljajo več vprašanja, ali tretja pot sploh obstaja in ki do tretje poti niso kritični per se. V prvi vrsti gre seveda za anglosaksonske avtorje, ki jim je, posebej britanskim, v teh letih uspelo debato o tretji poti dodobra sprivatizirati. Da se tretja pot tudi v akademskih krogih dobro prodaja, dokazu-